

УДК 343.98

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ВІКТИМНІСТЬ І ВІКТИМІЗАЦІЮ

FACTORS INFLUENCING VICTIMIZATION

Давиденко В.Л.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
факультету права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ*

У статті досліджуються фактори, що впливають на віктимність та віктимізацію населення. Розглядаються соціальні, психологічні, біофізичні чинники, які сприяють віктимізації особи. Зазначаються їхня взаємопов'язаність та необхідність постійного дослідження з метою організації та проведення віктимологічної профілактики.

Ключові слова: віктимність, віктимізація, потерпілий, злочинність, віктимологічна профілактика.

В статье исследуются факторы, влияющие на виктимность и виктимизацию населения. Рассматриваются социальные, психологические, биофизические факторы, способствующие виктимизации лица. Отмечаются их взаимосвязь и необходимость постоянного исследования с целью организации и проведения виктимологической профилактики.

Ключевые слова: виктимность, виктимизация, потерпевший, преступность, виктимологическая профилактика.

The article presents a study of factors affecting the victimization of the population. We consider the social, psychological, biophysical factors contributing to the victimization of persons. It noted their relationship and the need for ongoing research in order to organize and conduct victimological prevention.

Key words: victimization, victim, crime, prevention victimological.

Постановка проблеми. Значне зростання потерпілих від злочинів у сучасному суспільстві викликає необхідність розробки ефективних заходів, спрямованих на здійснення віктимологічної профілактики на усіх рівнях. Віктимологічна профілактика здійснюється на загально-соціальному (державному), спеціальному та індивідуальному рівнях.

Завдання загальної профілактики на віктимологічній основі вирішуються через широкий комплекс заходів економічного, соціально-культурного, виховного, правового характеру, що забезпечують формування гармонійно розвиненої особистості. У цьому відношенні загальна профілактика на віктимологічній основі тісно пов'язана та переплітається із загальною профілактикою потенційних правопорушників і злочинності як соціального явища. В одному випадку форми і методи загальної профілактики сприяють скороченню віктимності, потенційних жертв, а в іншому – «руйнуванню» антисуспільної установки «можливого злочинця». У результаті підвищується ефективність профілактики злочинності взагалі.

Спеціальний рівень включає заходи, які здійснюються державними органами, громадськими організаціями й окремими громадянами, які мають своєю спеціальною метою попередження злочинів шляхом недопущення реалізації віктимних властивостей окремих груп осіб.

Індивідуальна віктимологічна профілактика являє собою комплекс заходів щодо виявлення осіб з підвищеною віктимністю і проведення попереджувальних заходів, спрямованих на зниження ризику стати жертвою злочину, а також організації профілактичної діяльності з реальними потерпілими з метою недопущення їх повторної віктимізації.

Віктимологічна профілактика, що проводиться на усіх рівнях, має на меті виявлення, усунення або нейтралізацію обставин і ситуацій, які формують віктимну поведінку і обумовлюють вчинення злочинів, виявлення груп ризику і конкретних осіб з підвищеним ступенем віктимності і вплив на них з метою відновлення або активізації їхніх захисних властивостей, а також розробка або вдосконалення вже наявних спеціальних засобів захисту громадян від злочинів та віктимізації. Відповідно до цього, віктимологічна профілактика без встановлення та дослідження факторів, що впливають на віктимність і віктимізацію, неможлива.

Метою статті є дослідження факторів, що впливають на віктимність та віктимізацію.

Виклад основного матеріалу. Одним із перших вчених, який досліджував жертву злочину, був Б. Мендельсон. Саме він ввів у науковий обіг поняття «віктимність» як якусь протилежність злочинності, основними компонентами якої є сприйнятливість і схильність людини ставати жертвою злочину. З його точки зору, існують певні суб'єктивні передумови, які підвищують схильність деяких людей стати жертвами злочинів [1].

У подальшому вчений розширив визначення віктимності («загальної віктимності») як «сукупність соціобіологічних рис, притаманним всім жертвам взагалі». Автор вказує на «віктимальні епідемії» – суспільні та історичні явища, що характеризуються прагненням людей жертвувати собою, своїми благами і самим життям (релігійний фанатизм, епідемії самогубств, дорожні пригоди, «ейфорія швидкості», алкоголізм, наркоманія тощо), і на «комплекс небезпеки», який визначається як сукупність об'єктивних, суб'єктивних і змішаних факторів, триваючих або уриваних, прихованих і явних, які призводять до того, що люди стають жертвами.

Питання «в силу яких причин, умов одні особи стають жертвами злочинів там, де інших ця ж небезпека мине» ставив і радянський науковець Л.В. Франк [2, с. 109]. Він визначав віктимність як індивідуальну здатність тих чи інших осіб стати потерпілими або, іншими словами, нездатність уникнути злочинного посягання, протистояти йому там; де об'єктивно це було можливо [2, с. 8]. Уче-

ний розглядав віктимність окремої особи – реалізовану «злочинним актом «схильність», «здатність стати за певних обставин жертвою злочину, або, іншими словами, нездатність уникнути небезпеки там, де вона об'єктивно була запобіжна» [3, с. 22], і масову віктимність, яку автор визначав як «складне кримінально-правове та соціально-психологічне похідне від злочинності, що виражається у кількості потерпілих від злочинів, структурі і питомій вазі потерпілих у відповідній групі населення, функціонально залежне від злочинності явище, якому притаманні специфічні кількісні та якісні показники про потерпілих від злочинів, характерні для місцевості, професії, певного періоду часу» [4, с. 20].

Аналізуючи визначення віктимності, яке сформулював Л.В. Франком, можна зазначити, що вчений не надав перевагу ні одній із детермінант – соціальній, психологічній або біофізичній, тому що неможливість або нездатність уникнути чи протистояти злочинному посягання може бути викликана як соціальними, так і генетичними передумовами формування жертви.

У свою чергу інший учений – Д.В. Рівман – також визначив індивідуальну та масову віктимність. Індивідуальна, з його точки зору, «обумовлена наявністю стану уразливості окремої особи, що виражається в об'єктивно властивості людини (але не фатальною) здатності стати жертвою злочину» [5, с. 42].

Масова віктимність включає у себе «різні види віктимності: групову (віктимність окремих груп населення, категорій людей, подібних за параметрами віктимності); об'єктно-видову (віктимність як передумову і наслідок різних видів злочинів), суб'єктно-видову (віктимність як передумову і наслідок злочинів, скоєних різними категоріями злочинців)» [5, с. 73-79].

Стан дослідження. Дослідженням факторів, що впливають на віктимність та віктимізацію, займалися також Ю. Антонян, О. Джужа, А. Закалюк, А. Зелінський, В. Коновалов, О. Литвинов, В. Мінська, В. Полубінський, В. Рибальська, О. Туляков, В. Устинов та багато інших. Збільшення кількості потерпілих від злочинів вимагає подальшого наукового вивчення та аналізу цієї проблематики.

Деякі вчені-кримінологи, досліджуючи проблематику віктимізації, надають соціальному фактору більшого значення, ніж іншим факторам, що сприяють формуванню особи, здатною бути жертвою злочину. Я погоджуюся з думкою тих, хто розглядає комплексне, системне визначення феномена кримінальної віктимності як соціального, психічного і морального відхилення від норм безпечної поведінки, що обумовлює потенційну або реальну здатність суб'єкта ставати жертвою злочину [6, с. 60].

В.А. Туляков розглядає віктимність як здатність суб'єкта ставати жертвою соціально-небезпечного прояву і виступає в її загальнотеоретичному розумінні як явище соціальне (статусні характеристики ролевих жертв і поведінкові відхилення від норм безпеки), психічне (патологічна віктимність, страх перед злочинністю та іншими аномаліями) і моральне (інтеріоризація віктимогенних норм, правил поведінки віктимної та злочинної субкультури, самовизначення себе як жертви). [6, с. 56].

На мою думку, найбільш точно розкриває сутність індивідуальної віктимності В.І. Полубінський, який визначив її як «власність даної людини, обумовленої соціальними, психологічними або біофізичними якостями (або їх сукупністю), що сприяє в певній життєвій ситуації формуванню умов, при яких виникає можливість заподіяння йому шкоди противоправними діями» [7, с. 32-33].

Виходячи з наведеного вище можна зробити висновок, що факторами, які впливають на індивідуальну віктимність, є у першу чергу соціальні, психологічні, біофізичні якості особи, які у певній життєвій ситуації сприяють формуванню умов вчинення злочину і заподіяння шкоди цій особі.

У кримінологічній літературі розглядаються видова та групова віктимність.

Видова віктимність виражається у відносній «схильності» окремих людей ставати через низку обставин жертвами певних видів злочинів.

Видова віктимність дозволяє найбільш повно виділити основні типові риси потерпілих від того або іншого виду злочинів, здійснити типологію жертв. Це має практичне значення для розробки системи профілактичних заходів щодо захисту осіб, схильних через свої індивідуальні властивості та якості з більшою ймовірністю, ніж інші громадяни, ставати жертвами конкретних видів злочинів.

Групова віктимність виражається у спільній для окремих категорій людей, що володіють такими соціальними, демографічними, психологічними, біофізичними або іншими якостями, підвищеної здатності за певних умов ставати жертвами злочинів [8, с. 65].

Наприклад, є професії, які об'єктивно підвищують можливість людей за певних обставин ставати жертвами зазіхань. Це можуть бути працівники правоохоронних і контрольних органів, судді, журналісти, охоронці тощо; люди, захоплені певним родом діяльності (колекціонери, авто туристи тощо). Груповою віктимністю володіють особи, які зловживають спиртними напоями або наркотиками, мають певну схильність до злочинів; люди, що проявляють явну неповагу до моральних і правових вимог суспільства, схильні до грубості, насильству, провокаційним або авантюрним провинам; люди, які вчиняють непорядні або протиправні проступки та зацікавлені; інваліди та особи похилого віку, тобто з ослабленим опором; діти; деякі віктимогенні групи, дівчата і жінки, котрі своєю поведінкою й особистісними якостями привертають насильників або інші категорії злочинців; бідні і знедолені люди.

Розглядаючи масову віктимність визначають пряму залежність від розповсюдження злочинності – чим вище рівень злочинності, тим більша кількість жертв злочинів.

Однією із причин вчинення злочину є поведінка самого потерпілого. Дуже часто особи своєю поведінкою створюють або полегшують умови вчинення злочину. Своєю негативною або провокативною поведінкою жертви викликають у інших особи агресію та рішучість на вчинення по відношенню до них злочину. За вибірковими даними, 35% вбивств і 30% тілесних ушкоджень різної ступені тяжкості були викликані такими діями потерпілих, як побої, знущання, образи; при цьому 57% із них були в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Майже у 95% випадках безпосередньо перед вбивством і нанесенням тяжких тілесних ушкоджень між жертвою і злочинцем був конфлікт.

Таких жертв відносять до закономірних активних жертв злочинів.

Також є потерпілі, які своєю необачною або необережною поведінкою сприяють створенню кримінальної ситуації. «...Те, що вони стали жертвами, не є випадковим, а, образно кажучи, підготовлено їхніми поведінкою і особистісними особливостями, умовами виховання і проживання життям» [9, с. 24].

Їх відносять до закономірних пасивних жертв злочинів.

Поряд з цим жертвами можуть стати особи, поведінка яких не була негативною і не викликала злочинних дій. У класифікаціях вчених-віктимологів такі потерпілі визначаються як випадкові [10], невинні [11, с. 150], нейтральні [12, с. 9].

До випадкових жертв належать потерпілі дорожньо-транспортного руху або особи, що були взяті у заручники злочинцями. Вони стали жертвами внаслідок випадкового збігу обставин.

Жертвами злочинів нерідко стають особи з аномальною поведінкою або психічно хворі. До аномальних жертв відносять потерпілих, поведінка яких відхилена від норм,

прийнятих у суспільстві, що характеризується соціальною безвідповідальністю, маргінальністю (наприклад, бродяги, алкоголіки, наркомани). До цієї ж групи входять епілептики, шизофреніки у стадії стійкої ремісії, особи, у яких настав тимчасовий психічний розлад. До психічних аномалій відносять «структурне або функціональне відхилення стабільного характеру, обумовлені порушеннями допологового розвитку, наприклад, олігофренії і ядерні, або конституціональні, психопатії. Також до таких аномалій можуть бути віднесені крайові психопатії, патохарактерологічного розвитку, залишкові явища органічної поразки центральнонервової системи, травматичної етіології тощо» [13, с. 124]. Ю.М. Антонян зазначає, що «психічні аномалії сприяють виникненню і розвитку таких рис характеру, як дратівливість, агресивність, жорстокість, і в той же час – зниження вольових процесів, підвищенню сугестивності, ослаблення стримуючих контрольних механізмів ... Психічні аномалії знижують опірність до впливу ситуацій, у тому числі конфліктних ... послаблюють механізми внутрішнього контролю; звужують можливості вибору рішень і варіантів поведінки, полегшують реалізацію імпульсивних, випадкових, непродуманих вчинків» [14, с. 172]. За соціально-демографічними якостями необхідно зазначити основні фактори, що впливають на віктимізацію. За віковими ознаками найчастіше жертвами злочину стають найактивніше населення від 20 до 50 років. Майже третина від потерпілих становлять неповнолітні. Притаманні підлітковому віку риси: довірливість, наївність, допитливість, невміння адекватно реагувати на ситуацію, відставання у психічному розвитку від фізичного, перевага у психічній діяльності процесів збудження над гальмуванням, а інколи – звичайна фізична слабкість, сприяють формуванню віктимності у неповнолітнього. У 30% випадках «винною» формою поведінки неповнолітніх жертв є легковажна поведінка з незнайомими людьми. Наприклад, незнайомі особи запрошували неповнолітніх до себе додому, пропонували їм їжу, гроші, після чого розбещували їх. Найчастіше такі діти проживали у неблагополучних сім'ях, у яких вони були позбавлені догляду батьків, жебракували. Бажання пристойно виглядати поміж матеріально забезпечених однолітків і мати достатньо коштів на задоволення власних потреб викликало у неповнолітніх інтерес до спілкування з незнайомими людьми, які пропонували їм те, що вони прагнули мати.

Статистика свідчить, що жінки стають жертвами злочинів, учинених чоловіками, у 2,5 рази частіше, ніж жертвами злочинів, учинених жінками. Чоловіки потерпають від злочинів, учинених чоловіками, у 11 разів частіше, ніж від злочинів, учинених жінками. Це можна пояснити тим, що чоловіки вступають у значно більше коло контактів з оточуючими людьми. Вони частіше і більше вживають алкогольні напої, наркотичні речовини, легше заводять випадкові й сумнівні знайомства, спричинюючи інколи несподівані конфлікти [8, с. 39].

Вагомим чинником для скоєння злочинну є перебування потерпілого у стані алкогольного або наркологічного сп'яніння. Особа у такому стані має послаблену розумову діяльність, знижену реакцію, неможливість надання опору. Особи у стані сп'яніння легше вступають у нерозбірливі стосунки та самі можуть ініціювати сварки та бійки. Майже третина потерпілих від побутових злочинів (вбивства, нанесення тілесних ушкоджень) знаходилися в нетверезому стані.

Статева розбещеність може призвести до згвалтування, а нерозбірливість у виборі знайомих може сприяти вчиненню таких злочинів, як вбивства, тілесні ушкодження, грабїж, крадіжка тощо.

Крім того, важливим фактором, який впливає на віктимізацію, є високий ступень недовіри до правоохоронних органів. Захист від кримінальних загроз розраховують отримати лише третина від опитуваних респондентів.

Майже у 50% випадків особи, які стали потерпілими від різного роду злочинів, не звертаються до правоохоронних органів, у зв'язку із відсутністю віри у реальну допомогу.

Процеси реформування правоохоронної системи, які нині відбуваються у нашій країні, спрямовані на утворення якісних та ефективних органів, завданням яких є захист та безпека населення. За словами глави МВС, за результатами соціологічних опитувань, рівень довіри до міліції становив 5%. Після приблизно 2,5 місяці роботи поліції Києва соціологічні дослідження свідчать про довіру до їхньої роботи 85% киян [15].

Засоби масової інформації сприяють формуванню у населення так званого психологічного синдрому «вторин-

ної жертви». Велика кількість інформації про жорстокість, агресію, насилля, яка «навалюється» на людину, знижує «рівень терпимості» до злочинів. У такому стані особа сприймає кримінал як буденність та вважає марним боротьбу з нею.

Висновки. Таким чином, на віктимність та віктимізацію населення впливають різні чинники (соціальні, психологічні, біофізичні), які взаємопов'язані між собою і потребують постійного дослідження як з боку науковців, так і з боку співробітників правоохоронних органів для організації спеціального напрямку попереджувальної роботи – віктимологічної профілактики на усіх рівнях (загальносоціальному, спеціальному та індивідуальному).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Mendelson B. Une nouvelle branche de la science bio-phichosociale la victimologie // *Revue International de Criminologie et de Police Technique*, 1956.
2. Франк Л.В. Потерпевшие от преступления и проблемы советской виктимологии. – Душанбе, 1977. – 238 с.
3. Франк Л.В. Виктимология и виктимность. – Душанбе, 1972. – 114 с.
4. Полушинский В.И. Виктимология и профилактика правонарушений органами внутренних дел. – Омск, 1990. – 110 с.
5. Ривман Д.В. Криминальная виктимология. – СПб. : Питер, 2002. – 304 с.
6. Туляков В.А. Виктимология : монография. – Киев, 2003. – 148 с.
7. Полушинский В.И. Правовые основы учения о жертве преступления. – Горький, 1979. – 83 с.
8. Кримінологічна віктимологія : навчальний посібник / Моїсєєв Є.М., Джу́жа О.М., Васи́левич В.В. та ін. ; За заг. ред. проф. О.М. Джу́жі. – К. : Атіка, 2006. – 352 с.
9. Антонян Ю.М. Изнасилования: причины и предупреждение / Ю.М. Антонян, В.П. Голубев, Ю.Н. Кудряков. – М., 1990. – 192 с.
10. Holyst B. Rola ofiar w genezie zbrojstwa. // *Panstwo i Prawo*. – Warschau, 1965. S. 325.
11. Франк Л.В. Виктимологические исследования за рубежом // *Укрепление законности и правопорядка в период строительства коммунизма*. – Душанбе, 1973. – С. 146-155.
12. Ривман Д.В. К вопросу о социально-психологической типологии потерпевших от преступлений // *Виктимологические проблемы борьбы с преступностью*. – Иркутск, 1988. – С. 4-15.
13. Антонян Ю.М. Преступность и психические аномалии / Ю.М. Антонян, С.В. Бородин. – М., 1987. – 208 с.
14. Антонян Ю.М. Насилие. Человек. Общество : монография. – М., 2001.
15. Офіційний сайт МВС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1654606>.